

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ, ПРОГРАМНО - НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

СПОРТИВНІ ЗВ'ЯЗКИ МІСТ АНТИЧНОГО ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКИМ СВІТОМ

ОКСАНА ГРЕЧАНЮК

Львівський державний інститут фізичної культури

У всіх сферах людського буття неоціненним є вивчення досвіду минулих поколінь. Не є винятком і галузь фізичної культури та спорту. Історія спорту налічує багато століть, впродовж яких урізноманітнювалися й вдосконалювалися його форми, методи та засоби, а також змінювалися роль та значення цього виду людської діяльності у суспільстві.

Необхідно зауважити, що з давніх часів спорт відіграв важливу роль у налагодженні та розвитку міждержавних, міжнародних, міжрегіональних культурних та економічних зв'язків. Традиція проведення змагань за участю атлетів із різних країн простежується ще у Стародавній Греції, точніше у давньогрецькому світі. Колонізація греками побережжя довколишніх морів, яка мала місце починаючи з VIII ст. до н.е., сприяла поширенню давньогрецьких традицій (зокрема спортивних) далеко за межі Еллади. Загальновідомо, що для еллінів спорт відіграв настільки важливу роль, що на час проведення загальногрецьких ігор припинялися війни і єдиною формою боротьби ставала спортивна конкуренція. Змагання проводилися у всіх місцевостях давньогрецького світу, а найважливіші з них збирали атлетів та глядачів з багатьох грецьких колоній. До останнього часу залишається

малодослідженим питання розвитку спорту на праукраїнських землях північного узбережжя Чорного моря, які в античний період були невід'ємною частиною еллінської цивілізації. На цих землях, впродовж тисячоліття (кінець VII ст. до н.е. - IV ст. н.е.) зароджувалися, процвітали та поступово занепадали численні грецькі поселення. А саме: Ольвія (поблизу сучасного Миколаєва), Херсонес (сучасний Севастополь), Пантикапей (сучасна Керч), Горгіппія (сучасна Анапа), Фанагорія (біля сучасного селища Сінне на Таманському півострові), Тіра (сучасний Білгород-Дністровський) та ін. В цих містах велика увага приділялася різноманітним проявам фізичної культури. В північнопричорноморських полісах існували гімнасії¹; діяли гімнасіархи², педотриби³, агонифети⁴; проводилися ігри присвячені богам і героям.

Нашою метою стало дослідження спортивних зв'язків міст Північного Причорномор'я з полісами Стародавньої Греції та іншими грецькими колоніями у VI ст. до н.е.-IV ст. н.е. на основі вивчення археологічних, епіграфічних⁵, нумізматичних джерел, праць античних авторів та аналізу новітньої вітчизняної та зарубіжної літератури з даної тематики.

Північнопричорноморські колонії не припиняли економічних, політичних та культурних зв'язків із давньогрецьким світом впродовж усього періоду їх існування. Особливо тісні взаємовідносини існували між колоніями та їх метрополіями⁶. Зауважимо, що колоніальні міста, як правило, переймали державний устрій, вірування та культуру своєї батьківщини.

Аналіз епіграфічних джерел дає підставу стверджувати про існування взаємозв'язків між метрополією та її колоніями також і у сфері фізичної культури. Так, у викарбуваному на камені договорі про ісополітію⁷ між Ольвією та її метрополією Мілетом (IV ст. до н.е.) [1, с.264-265], який було знайдено при розкопках мілетського храму Аполлона Дельфінія у 1903 році, спеціально оговорене взаємне право участі у змаганнях громадян обох міст.

Очевидно, що існував також певний механізм передачі спортивних традицій від метрополії до її колонії. Так, Е.І.Соломонік [2, с.175; 3, с.60-61] одним із доводів існування у Херсонесі ігор на честь Геракла - Гераклеї - вважає проведення однойменних змагань у метрополії Херсонесу - Гераклеї Понтійській.

Зважаючи на авторитет Піфійських ігор у давньогрецькому світі особливо цікавим є факт ймовірної участі у них північнопричорноморських атлетів. На користь цього припущення свідчать археологічні знахідки декількох написів із Дельф. Перед кожними Піфійськими іграми у всі куточки давньогрецького світу, включаючи і Північне Причорномор'я, відправлялися феори⁸ із звісткою про час їх початку. Б.Н.Граков вважає, що напис середини III ст. до н.е. із Дельф [1, с.247-248, № 12], який повідомляє про надання привілеїв та права приймати феорів громадянам різних міст, відображає шлях дельфійських посланців на Боспор і шанує людей, які проявили гостинність щодо цих послів. Серед інших тут названі: Сокріт, син Кратона із Херсонесу; Діонісій, син Діонісія з Ольвії та Нікій, син Геракліда з Боспору. Інший напис із Дельф, датований 192 р. до н.е. [1, с.248-249, № 13], на честь херсонесців Форміона, сина Пітіона та Геракліда, сина Біста, які побували у Дельфах розповідає про приїзд дельфійських феорів Амінта та Хариксена у Херсонес та надані їм там почесні. І тим самим підтверджує продовження традиції дельфійської феорії в Північному Причорномор'ї у II ст. до н.е. Варто зауважити, що чергові Піфійські ігри відбулися у 194 р. до н.е. Але послі з Херсонесу, швидше за все, приїздили на це святкування, оскільки, як зауважує Б.Н. Граков [1, с.249], посланці з Понту часто перебували у Греції досить тривалий час. І цей напис міг бути приурочений уже до їх від'їзду.

Ще один дельфійського напис (зведення проксенів⁹ з 197 до 175 р. до н.е.) [1, с.249-250, № 14] свідчить про перебування в Дельфах у рік проведення Піфійських ігор (194 р. до н.е.) ще двох посланців Північного Причорномор'я - херсонесця Гімна, сина Скіфа та пантикапейця Апатурія, сина Нікона. Б.Н.

Граков вважає [1, с.249-250], що Гімн, син Скіфа міг бути архіфеором на Піфійських іграх 194 р. до н.е. або переможцем на них. Відносно ж Апатурія, сина Нікона, припускається можливість участі у пантикапейській феорії у Дельфах. Отже, зважаючи на наведені вище факти, можна стверджувати, що жителі північнопричорноморських міст мали безпосереднє відношення до Піфійських ігор.

Атлети Північного Причорномор'я приймали також участь і в афінських святкуваннях. Знахідка 1899 року під час розкопок оборонних стін Херсонесу в гробниці бронзової посудини із написом на горлі «приз зі (свята) Анакій» [4, с.7-8] дозволила багатьом вченим стверджувати про переможну участь одного із херсонеських атлетів на афінському святі Анакій на честь братів Діоскурів - Кастора та Полідевка в IV ст. до н.е. Відомо, що у програму цього святкування входили кінні змагання. А переможець нагороджувався посудиною заповненою оливою із священного дерева з відповідним написом [5, с.10-11].

Найвідомішими афінськими святкуваннями були Панафінеї, присвячені богині Афіні. Цей фестиваль проводився кожен рік. А починаючи з 556/5 р. до н.е. кожні чотири роки проводилися Великі Панафінеї (в третій рік кожної Олімпіади), які тривали шість днів і відбувалися дуже урочисто. Програма святкування включала гімнічні¹⁰, гіппічні¹¹ та мусичні¹² агони¹³ [6, с.64-65]. Переможці нагороджувалися розписними амфорами із священною оливою з дерев, присвячених Афіні. На призових посудинах з одного боку був зображений вид змагань, у якому була отримана перемога, з іншої богиця Афіна та зроблений напис «нагорода з Афін».

Декілька панафінейських амфор було знайдено на території Північного Причорномор'я. Частина з них дійшла до нас фрагментарно. Тому, зосередимо нашу увагу на найбільш збережених посудинах. У 1913 році в одному із скіфських курганів поблизу станиці Єлизаветинської на Кубані було знайдено панафінейську амфору датовану V ст. до н.е. [7, с.81-83]. На ній зображено з одного боку богиню Афіну, з іншого -

сцену кулачного бою в його заключну мить: один атлет упав і просить пощади, другий стоїть над ним з піднятим угору кулаком; справа від них знаходиться суддя, який спостерігає за ходом боротьби; зліва - наступний суперник-боєць (ефедр). На руках спортсменів чітко видно ремені, якими обвивали кисті для попередження пошкоджень та посилення удару.

Інша панафінейська амфора, знайдена на місі Ак-Бурун поблизу Керчі датується кінцем IV ст. до н.е. (приблизно 340 роком). Вона була розбита на місці здійсненої при похованні тризни. На амфорі зображені троє юнаків, які змагаються у бігу, ймовірно, на коротку дистанцію [7; 8, с.22, мал.5].

На ще одній панафінейській амфорі з Північного Причорномор'я (V ст. до н.е.) бачимо чотирьох бігунів. С.А. Семенов-Зусер припускає, аналізуючи положення рук та ніг атлетів, що це змагання з довгого бігу [7; 8, с.21, мал.4].

На думку багатьох вчених, оскільки панафінейські амфори використовувалися лише як призи і не були призначені для торгівлі, то їх знахідки на території Північного Причорномор'я свідчать про безпосередню участь місцевих спортсменів у Панафінеях. [8, с.24; 9, с.244 та ін.]. Вважаємо також, що неодноразові перемоги північнопричорноморців у цих іграх потребували спеціальної тривалої підготовки і свідчать про високий рівень розвитку атлетики у північнопричорноморських містах. Судячи із зображень на описаних вище вцілілих амфорах атлети з північного берегу Понта¹⁴ перемагали у кулачному бою, бігу на коротку та довгу дистанції. Очевидно, цей список можна було б продовжити, але незадовільний стан інших посудин не дозволяє визначити види змагань зображені на них.

Щодо знаходження панафінейської амфори Єлизаветинського кургану у скіфському похованні, то С.А.Семенов-Зусер та Л.К.Галаніна вважають, що амфора, безсумнівно, була вивезена греком із Афін в результаті його перемоги на змаганнях, а згодом могла послужити в якості обміну або особливого подарунка знатному скіфові [8, с.24; 10,

с.22]. Оскільки, як відомо, у давньогрецьких змаганнях не могли приймати участь варвари.

Херсонеська стела Феофанта, сина Апеманта, датована кінцем IV-початком III ст. до н.е., як вважає Е.І.Соломонік, могла належати видатному атлету, який неодноразово перемагав не лише на місцевих, а й на всегрецьких іграх [11, с.180-183, № 172]. Це припущення базується на аналізі рельєфу надгробної плити, на якій зображено переможні тенії¹⁵, стрігіль¹⁶ та посудини для оливи. Як довід наводиться факт, що тенії у давньогрецькому світі служили офіційною нагородою атлету-переможцю. Тут доцільно згадати розпис пантикапейського склепу [12, с.79-82, табл. 26-28], де серед іншого палестричного інвентаря присутні також тенії, а, отже, мова йде про аналогічний випадок. Зважаючи на вище згадані факти, припущення Е.І.Соломонік про перемоги Феофанта, сина Апеманта у загальногрецьких іграх може бути цілком ймовірним.

Необхідно особливо відмітити факт існування у III ст. до н.е. на острові Делосі свята Херсонесій, кошти на проведення якого виділялися із херсонеського капіталу [1, с.262, №29-31] спеціально для цих цілей внесеного херсонесцями у храм Аполлона і, вочевидь, присвяченого Аполлону. І хоча про програму Херсонесій майже нічого не відомо (в написах згадуються лише жертвопринесення), можна припустити включення до неї спортивних агонів, оскільки вони були невід'ємною частиною більшості давньогрецьких святкувань. Особливо ж якщо згадати, що Аполлон вважався богом-атлетом, вправним у стрільбі з луку, боротьбі, кулачному бою та метанні диску. Він - покровитель змагань і бог усіх агоністичних перемог [13, с.58, 73].

Цікавим є факт, що у I ст. до н.е. посаду педотриба в Пантикапеї займав уродженець Синопи Фарнак, син Фарнака, який у молоді роки відправився у Грецію, а згодом оселився в Пантикапеї та був усиновлений Хематіоном [14, с.125-127, №129]. С.А.Семенов-Зусер припускає, що «в даному випадку, ми вірогідно, маємо справу із запрошеним

спеціалістом, який працював за наймом» і перебував у становищі метойка¹⁷ [8, с.14-15]. А, отже, можна припустити існування у давньогрецькому світі своєрідного «обміну кадрами» в ділянці фізичного виховання.

В.І.Кадеєв припускає, що і в перші століття нашої ери жителі північнопричорноморських колоній продовжували брати участь у змаганнях в інших містах давньогрецького світу. Можливо також, що на ігри, які проводились у Північному Причорномор'ї приїзжали іноземці [15, с.167-168]. Цієї ж думки притримується А.М.Гілевич [16, с.33-34]. Джерел, які могли б безпосередньо підтвердити це, поки що не знайдено. Опосередкованими свідцтвами участі північнопонтійських атлетів у агонах давньогрецького світу в перші століття нашої ери є знахідки у Ольвії та Херсонесі медальйонів із мізійського міста Ассоса [17, с.103; 18, с.15-19], які мали безпосереднє відношення до святкувань, що там проводилися. Подібні медальйони II-III ст. н.е. виявлені на території Північного Причорномор'я були, в основному, з міст Малої Азії: Магнесії (Іонія), Пергама (Мізія), Скепсіса (Троада) та Амиса (Понт) [19, с.257], де у перші століття н.е. проводилися змагання, які копіювали Олімпійські, Піфійські, Істмійські та Немейські ігри. До цих свідoctв можна додати також знайдену в Херсонесі монету із Візантія, датовану 235-238 рр. н.е. [16], випуск якої був пов'язаний з агонами (на зворотньому боці зображено жеребкування атлетів). Медальйони та монети з агоністичними сюжетами випускалися в обмеженій кількості та приурочувалися до проведення конкретних ігор. Це дозволяє нам припустити, що вони були привезені у Північне Причорномор'я безпосередніми учасниками змагань [16, с. 33-34].

Як припущення висловлюється також думка про участь у іграх, які проводилися у північнопричорноморських містах іноземних атлетів [15, с.167-168; 16, с.33-34]. Свідченням цього може служити вже згадуваний договір про ісполітію між Ольвією та Мілетом [1, с.264-265].

Таким чином, можна стверджувати існування у давньогрецькому світі своєрідних міжрегіональних та міждержавних відносин у галузі фізичної культури та спорту. Сфера їхнього впливу поширювалася на найбільш віддалені колонії, якими були поселення на північному березі Чорного моря. Наведені у статті факти підтверджують існування у V ст. до н.е.-III ст. н.е. спортивних зв'язків між містами Північного Причорномор'я та іншими полісами давньогрецького світу.

ПРИМІТКИ

1. *Гімнасій* - школа фізичного та духовного виховання у Стародавній Греції.
2. *Гімнасіарх* - керівник гімнасію.
3. *Педотриб* - вчитель гімнастики.
4. *Агонофет* - організатор і розпорядник ігор.
5. *Епіграфічні джерела* - стародавні та середньовічні написи на каменях, металічних, дерев'яних, костяних, скляних і керамічних виробах.
6. *Метрополія* - місто по відношенню до колонії, яку воно утворило.
7. *Ісополітія* - рівноправність.
8. *Феор* - священний вісник.
9. *Проксен* - громадянин одного міста, якому за особливі заслуги перед іншим полісом останній надавав особливі права та привілеї. Інститут проксенії - попередник сучасних торгпредств і посольств.
10. *Гімнаїчні* (гімнастичні) змагання включали пентатлон, біг, боротьбу, кулачний бій, панкратіон тощо.
11. *Гіттічні* - кінні змагання.
12. *Мусичними* називалися змагання між музикантами, співцями, читцями епічної поезії (рапсодами) тощо.
13. *Агони* - змагання.
14. Греки *Понтом Евксінським* називали Чорне море.
15. *Тенія* - стрічка.
16. *Стрігіль* - серповидний предмет, яким атлети очищували тіло від суміші бруду, піску та оливи після занять фізичними вправами.
17. *Метойк* - вільний іноземець, який проживає у даному місті, але не користується у ньому правами громадянства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Граков Б.Н. Материали по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии. Вестник древней истории. - 1939. - №3. - С.231-314.

2. Соломоник Э.И. Фрагмент агонистического каталога из Херсонеса. Вестник древней истории. - 1963. - №4. - С.172-175.
3. Соломоник Э.И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса.-К.,1964. -196с.
4. Костюшко-Валюжинич К.К. Извлечение из отчёта о раскопках в Херсонесе Таврическом в 1899 году. Известия Императорской археологической комиссии. - 1901. - Вып.1. - С.1-55.
5. Колесникова Л.Г. Спорт в античном Херсонесе. - Москва-Ленинград, 1964.
6. The Eternal Olympics: The Art and History of Sport / Edited by N. Yalouris. New York. 1979. - 303 p.
7. Пиотровский А.И. Панафинейская амфора Елизаветинского кургана. Известия Российской академии истории материальной культуры. - 1924. - Т.3. - С.81-105.
8. Семенов-Зусер С.А. Физическая культура и зрелища в древнегреческих колониях Северного Причерноморья. - Харьков, 1940. - 44 с.
9. Гайдукевич В.Ф. Боспорское царство. - М. - Л., 1949. - 624с.
10. Галанина Л.К. Панафинейская амфора - награда атлету в Афинах. - Л., 1962.
11. Соломоник Э.И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. - К., 1973.
12. Ростовцев М.И. Античная декоративная живопись на юге России. - СПб.,1914. - Т.1.
13. Шанин Ю.В. Олимпийские игры и поэзия эллинов. - К., 1980. - 183 с.
14. Корпус боспорских надписей. - М. - Л., 1965. - 951 с.
15. Кадеев В.И. Херсонес Таврический: Быт и культура (I-III вв. н.э.). - Харьков, 1996. - 208 с
16. Гилевич А.М. Монета Византия с агонистическим сюжетом // Херсонес Таврический. Ремесло и культура. - К., 1974. - С.30-34.

17. Зограф А.Н. Античные монеты // Материалы и исследования по археологии СССР. - 1951. - №16. - С.103.
18. Гилевич А.М. Бронзовый медальон из Ассоса // Сообщения Херсонесского музея. - 1963. - Вып.3. - С.15-19.
19. Белова Л.Н. Монеты из раскопок кварталов XV-XVIII // Материалы и исследования по археологии СССР. - 1953. - №34. - С.257.

**SPORT INTERCONNECTIONS BETWEEN THE
CITIES OF ANTIQUE NORTHERN COAST OF BLACK
SEA AND ANCIENT GREECE AND ITS COLONIES**

OKSANA HRECHANYUK

L'VIV STATE INSTITUTE OF PHYSICAL CULTURE

This article tells about sport interconnections of the Greek colonies of the Northern Coast of Black Sea with Ancient Greece and other its colonies during V century B.C.- III century A.D.

**ВІЙСЬКОВА ТА ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА
У ВІДДІЛАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ**

АНДРІЙ ГРЕЧАНЮК

Львівський державний інститут фізичної культури

У період, коли молода незалежна Українська держава розбудовує власні Збройні Сили, особливо актуальним стає історичний досвід, набутий минулими поколіннями українців. У нашій історії є яскраві приклади, коли за короткий час у надзвичайно складних умовах патріоти України створювали військові підрозділи, що вписали у військову історію багато славних сторінок. Чого вартий лише досвід Української

Повстанчої Армії (УПА), яка вела бойові дії проти німецьких загарбників і сталінських окупантів майже ціле десятиріччя. УПА була добре організована та підготовлена, нар аховувала у різні часи свого існування від 30 до 100 тисяч бійців¹.

Історії Української Повстанчої Армії присвятили значну кількість праць дослідники із середовища української діаспори. Це роботи П. Мірчука, Л. Шинковського, Т. Гунчака, М. Лебеда, В. Вериги, Є. Штандери, П. Потічного та ін. Плідно працюють у даній галузі сучасні українські вчені: В. Мороз, Б. Якимович, Л. Дашинський, Я. Дашкевич, Г. Дем'ян, І. Білас, Ю. Киричук, К. Бондаренко.

Однак поза увагою дослідників залишилася така важлива сторінка діяльності УПА, як організація військової та фізичної підготовки бійців та старшин.

З осені 1942 року на Поліссі та Волині створюються для захисту українського населення збройні загони Української Повстанчої Армії². Набір стрільців відбувався на примусових засадах, оскільки примусова участь у боях можлива лише на боці регулярної армії і ніколи на боці регулярної армії і ніколи в умовах партизанської війни³. Вік добровольців становив, в основному, від 17 до 26 років. Їх військовий вицкіл тривав пересічно 1 місяць, а інколи й менше. Зміст та якість вишколу залежали від рівня кваліфікації інструкторів та місцевих обставин: від потрібного озброєння чи від дій ворожих сил в околиці. Про потреби вояків (харч, одяг тощо) дбали командири та бунчужні відділи при допомозі теренової сітки ОУН та місцевого населення⁴.

Формування національної армії ускладнювалося рядом причин. Україна потрапила під німецьку окупацію не маючи ні своєї держави, ні армії, а головне було дуже мало досвідчених офіцерів українців, які пройшли систематичну підготовку в військах УНР і ЗУНР, польській, румунській, угорській, чехословацькій, німецькій, радянській арміях. На відміну від радянських партизанів та партизанів Польщі, Франції, Югославії, яким допомагали зброєю, ліками, продовольством, амуніцією та добре вишколеним командним персоналом